

Kulturhistorisk inventering av kyrkobyggnader och kyrkomiljöer i
Linköpings stift 2004

HAGEBYHÖGA KYRKA

Hagebyhöga socken
Vadstena kommun
Linköpings stift
Östergötlands län

ÖSTERGÖTLANDS LÄNSMUSEUM

Raoul Wallenbergs plats • Box 232 • 581 02 Linköping • Tel 013-23 03 00 • Fax 013-14 05 62
info@ostergotlandslansmuseum.se • www.ostergotlandslansmuseum.se

HAGEBYHÖGA KYRKA

Kulturhistorisk inventering av kyrkobyggnader och kyrkomiljöer i Linköpings stift
Delrapport 2004

Innehåll

Inledning.....	3
Bakgrund.....	3
Syfte.....	3
Kulturminneslagen.....	3
Kulturhistorisk bedömning.....	3
Inventeringens uppläggning och rapport	4
HAGEBYHÖGA KYRKA.....	5
BESKRIVNING OCH HISTORIK.....	5
<i>Socknen</i>	5
<i>Kyrkomiljön</i>	6
<i>Kyrkogården</i>	6
<i>Kyrkan</i>	7
KULTURHISTORISK BEDÖMNING.....	9
<i>Kyrkogården</i>	9
<i>Kyrkobyggnaden</i>	9
ÖVRIGT.....	9
<i>Befintlig skyddsform</i>	9
KÄLLOR	9

Inledning

Bakgrund

Med utgångspunkt i behovet av att förbättra kunskapsunderlaget för våra kyrkobyggnader och kyrkomiljöer genomförs en stiftsövergripande kulturhistorisk inventering. På uppdrag av Linköpings stift utför Östergötlands länsmuseum inventeringen inom stiftets del av Östergötlands län. Arbetet bekostas av medel från den kyrkoantikvariska ersättningen och påbörjades under år 2004. Projektet beräknas vara avslutat vid utgången av år 2006. Inventeringen berör de till Svenska kyrkan hörande kyrkobyggnader som omfattas av kulturminneslagen. Lagen gäller de kyrkobyggnader som är tillkomna före utgången av år 1939 och ytterligare några som skyddas genom särskilt beslut av Riksantikvarieämbetet. Denna rapport utgör en delrapport i inventeringen vars resultat kommer att sammanställas och analyseras i en stiftsövergripande rapport.

Syfte

De stiftsövergripande inventeringarnas syfte är:

- att lyfta fram och öka förståelsen för kyrkans kulturvärden och att främja kontakterna mellan kyrkan och kulturmiljövården

- att skapa ett underlag för församlingarnas/samfälligheternas planering och förvaltning av kyrkan/kapellet och för vård- och underhållsplaner

- att sammanställa ett enhetligt och tillgängligt kunskapsunderlag med beskrivning av och historik för den enskilda kyrko/kapellbyggnaden samt en bedömning av de kulturhistoriska värdena. Inventeringen blir samtidigt en samlad dokumentation och överblick av kyrkobyggnader/kapell och kyrkomiljöer i stiftet från 2000-talets första decennium.

- att skapa ett underlag för handläggning av kyrkoantikvariska ärenden och för bedömning av var det är särskilt viktigt att stödja insatser med kyrkoantikvarisk ersättning.

Kulturminneslagen

Enligt Lag om kulturminnen m.m. (SFS 1988:950) skall Svenska kyrkans *kyrkobyggnader*, *kyrkotomter* och *begravningsplatser* vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas. Tillstånd måste sökas hos länsstyrelsen för att göra väsentliga förändringar av kyrkobyggnaden.

Kulturhistorisk bedömning

Den kulturhistoriska bedömningen görs utifrån principer som tagits fram av och fortlöpande diskuteras med representanter för Linköpings stift, länsstyrelserna i Jönköpings, Kalmar, och Östergötlands län samt läns museerna i Jönköpings och Kalmar län. En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan hela tiden föremål för omvärderingar. Bedömningen utgår från såväl den enskilda kyrkobyggnadens värden som kyrkomiljöns i sin helhet, men också till värden i förhållande till andra kyrkobyggnader i stiftet och övriga landet. Inför varje planerad förändring skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen och varje ärende behandlas där från fall till fall. Den kulturhistoriska bedömningen utgör underlag för beslut om vilka åtgärder som kan vara berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning.

Inventeringens uppläggning och rapport

Rapporten består av en historik över kyrkobyggnaden, en beskrivning av exteriör och interiör, fotografier och en kulturhistorisk bedömning. Arbetet har varit uppdelat i en fältdel med inventering och fotografering samt en arkivgenomgång. De aktuella arkiv som gått igenom har främst varit läns museets topografiska arkiv och Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet i Stockholm. Uppgifter har vidare hämtats från aktuell litteratur däribland hembygds litteratur. I viss mån har lantmäteriets handlingar och kartor nyttjats. De i rapporten redovisade arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska inte ses som en komplett beskrivning av händelser i kyrkobyggnadens historia. Arbetet inkluderar en omfattande fotodokumentation varav endast en mindre del är presenterad i denna rapport. Delar av inventeringsmaterialet görs tillgängligt via Kulturmiljövårdens bebyggelseregister, vilket är ett informationssystem som förvaltas av Riksantikvarieämbetet (www.raa.se).

Fältarbetet, fotografering och rapportsammanställningen har utförts av antikvarie Marie Hagsten vid Östergötlands läns museum. Rapporterna finns tillgängliga på Linköpings stift, Länsstyrelsen i Östergötlands län, Östergötlands läns museum samt på respektive kyrklig samfällighet.

HAGEBYHÖGA KYRKA

Hagebyhöga 8:1, Hagebyhöga socken, Aska kyrkliga samfällighet, Vadstena kommun, Aska Härad. Linköpings stift, Östergötlands län och landskap.

Hagebyhöga är en medeltida socken med en bevarad romansk kyrka daterad till 1120, uppförd på kungligt initiativ. Kyrkan är byggd med ett torn innehållande kapell och läktare. Kyrkan är slätputsad i kalkbrukets egen färg med sadeltak belagt med stavspån. Lanterninen är beklädd med koppar övriga delar av tornet är plåtklätt. Tornet är förstärkt och i söder och väster belagt med ett kalkstenstak. Kyrkans inre präglas av senmedeltida valv med målningar. Kyrkogårdsmuren har en medeltida prägel som kompletteras med 1800-talets parkideal med trädkrans. Gravvårdar från 1600-talet blandas med grustäckta familjegravar. Kyrkomiljön karaktäriseras av gårdar i ursprungligt läge med skolor, lärarbostad och torp samt sentida villor samlade vid kyrkan på en dominerande höjd.

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Socknen

Medeltida socken som omnämns första gången i skrift 1323. Hagebyhöga lär betyda gården vid hagen.

Socknen präglas av ett kuperat öppet odlingslandskap. Den nordvästra delen av socknen gränsar mot Vättern. Genom socknen går gamla landsvägen mellan Vadstena och Örebro. Hagebyhöga har ett varierande urval av förhistoriska lämningar. Straxt norr om kyrkan finns en höjd som kallas Stångbacken och där finns bl a en hällkista från yngre stenåldern. Hällkistan undersöktes 1877 och man fann då 30 skelettgravar. På några håll finns ristningar från bronsålder. Det finns två mindre gravfält från järnåldern varav ett ligger på Sandbys ägor

på en udde ut i Vättern. I socknens södra del ligger Östergötlands största gravhög: Aska högen från yngre järnålder, som även har varit en tingsplats och givit namn åt häradet. I socknen finns två herrgårdar; Sandby och Medhamra som båda ligger vid Vätterns strand. Gamla kyrkoherdebostället Brustorp ligger ca 2 km sydväst om kyrkomiljön. I Hagebyhöga finns en lång tradition med spetsknyppling vilket var en vanlig bisyssla. I Aska by fanns i början av 1900-talet en knypplingsskola som finansierades av landstinget. I socknen finns riklig tillgång på kalksten. Vid Hagebytorp omtalas en hälsokälla. Socknens södra del genomkorsas av Vadstena – Fågelstads järnväg med stationshus i Aska.

Kyrkomiljön

Hagebyhöga kyrka ligger på en markerad höjd och är synlig vida omkring. På norra och västra sidan om kyrkogården gränsar åkermarken. I kyrkomiljön finns folkskolan, småskolan samt lärarbostaden vilka alla är från 1800-talets senare del. Folkskolan har ljusputsade fasader och används numera som församlingshem. Gamla småskolan har en välbevarad karaktär med röda panelade fasader under sadeltak. I ursprungligt byläge ligger Hageby Norrgård och Övre Östergården, båda med bevarade ekonomibygnader. Söder om småskolan ligger torpet Fjuk som finns markerat på Häradskartan från 1870-talet. Sydväst om kyrkan ligger en handelsträdgård med växthus och faluröda bostadshus och ekonomibygnader.

Kyrkogården

Kyrkogården omges av en kalkstensmur och är delvis släntad mot muren. Grindstolparna till södra grinden är huggna i kalksten, kvadratiska till formen och kröns av kors även de i huggen kalksten. Enklare grindar finns i norra muren och i sydöstra delen av kyrkogården. Trädkransen består av lindar i väster, norr och söder samt av björk i öster. Söder om kyrkan står två solitära höga lindar. Rygghäckar finns huvudsakligen norr och öster om kyrkan och de ger dessa delar en mer strikt karaktär än kyrkogårdens södra del, som delvis saknar gravvårdar. Norr om kyrkan ligger minneslunden. Stenomgärdade grusgravar med relativt stora vårdar ligger huvudsakligen i raden utmed muren, en grusgrav omges med smidesstaket och framför kyrkans västra ingång ligger en grusgrav som omgärdas av kätting och järnpollare. I kyrkogårdens nordvästra hörn står äldre gravvårdar, bl a några kölbågestenar av kalksten och två lutade gravhällar. En del av dem är i relativt dåligt skick. Enligt uppgift gjordes en del förändringar på kyrkogården 1970, bl a riktades en del gravstenar om. Äldre foton visar stora öppna gräsytor nordöst och öster om kyrkan.

Kyrkan

Den medeltida kyrkan är byggd av kalksten och daterad genom dendrokronologisk undersökning till 1120.

Kyrkan är uppförd på mark till den kungsgård som Inge den yngre av ätten Stenkil ägde. Sannolikt har kungsgården legat söder om kyrkan som är socknens högsta punkt. 1100-talskyrkan har föregåtts av en stavkyrka.

Tornet, långhuset och koret med absid är uppfört samtidigt. Kyrkan hade en ingång i koret för prästen och en sydportal i långhuset. På 1400-talet byggdes sakristian i norr och ett vapenhus vid ingången på den södra sidan. Den igensatta ingången på sydsidan är fortfarande synlig. Invändigt försågs kyrkorummet med valv. Under senmedeltiden byggdes en tiondebod i tornet som också fungerar som en förstärkning av tornet. Murverket består av en skalmur av kalksten med fyllning av murbruk. Fasaderna har varit putsade med en kvaderristning. I tornet finns en stentrappa som leder till ett tornkapell försett med altarnisch och en dörröppning in till gudstjänstlokalen med en läktare som bars upp av pelare. Tornkapellet med emporläktare är tillkommet på kungligt initiativ.

På vinden finns en ornerad takfotsbräda från medeltiden. Takstolarna över koret är de ursprungliga från 1120. Långhusets takstolar är utbytta. Under kyrkans äldsta tid var takstolarna synliga nerifrån och en profilerad bindbjälke samt en ornerad styrplanka minner om detta. Över koret finns en del av den ursprungliga expånsläggningen kvar. Denna ersattes under senmedeltiden med munk- och nunnetegel som låg kvar in på 1700-talet. År 2002 upptäcktes den senmedeltida kalkstensavtäckningen på tornets stödmurar.

Tornet var ursprungligen högre men 1775 sänktes tornet och försågs med en lanternin i två avsatser med hjälp av byggmästare G Beurling. Därmed flyttades klockorna in i tornet från att ha hängt i en fristående klockstapel. Längre tillbaka har klockorna hängt inne i kyrkan. Två har hängt i långhusets västra del och en klocka har hängt i koret. Tornets bottenvåning var från början öppen in mot långhuset.

Över fönstren på långhuset syns spår efter de ursprungliga små fönsteröppningarna. De nuvarande fönstren togs upp 1702. Samma år sattes soluret i kalksten upp på södersidan. Vapenhuset revs 1831 och samtidigt murades sydportalen igen och ersattes med en västportal tornet.

Valven i Hagebyhöga är bland de äldsta i Östergötland. Troligen är de slagna av Sune murarmästare från bygghytan i Vadstena där valv slogs 1420. Även dekoren i valven överensstämmer i de båda kyrkorna varför man kan anta att även målaren är den samme. Enligt Östergötland Landskapets kyrkor; slogs valven i Hagebyhöga 1426 enligt en förstörd inskrift.

I samband med renoveringen 1948 som leddes av arkitekt Erik Lundberg togs målningarna fram under tjocka putslager. De består av spiralband och zick-zackband på valvribborna och växtrankor koncentrerade till slutstenar.

I korets valvkappor finns figurativa avbildningar och i triumfbågen en bevarad inskrift. I de övriga valven finns också spår av inskrifter. Målningarna blev överkalkade 1702 i samband med att man tog upp större fönster.

De tre små absidfönstren togs fram i samband med den restaurering som genomfördes 1948. I samband med detta flyttades altaruppsatsen från 1697 tillverkad av Lars Gabrielsson från Vadstena till långhusets norra vägg. En ny altarring ritades av Erik Lundberg i omålad furu. Predikstolen från 1713 med baldakin har skulpturer av Kristus och de fyra evangelisterna i barockutförande är tillverkad av Olof Wiström i Vadstena. I samband med restaureringen 1948 fick predikstolen tillbaka sin ursprungliga färgsättning. I kyrkan finns två dopfuntar: en romansk dopfunt i kalksten med nyttillverkad fot ritad av Erik Lundberg, cuppan är från 1200-talet. Den andra dopfunten är tillverkad vid Johan Anderssons verkstad i Vadstena 1665 av röd kalksten med djur och växtmotiv.

På norra långhusväggen hänger ett målat epitafium från 1623 föreställande Kristus på korset skänkt av Arvid Gyllenållon på Medhamra.

Orgeln är byggd 1886 av orgelbyggaren Carl Elfström, Ljungby. Orgelfasaden är utförd i nygotisk stil. Bänkar, läktare och läktarbarriär är från samma tid. År 1948 togs bänkraderna närmast triumfbågen bort och det nuvarande kalkstensgolvet lades på plats.

Storklockan är senmedeltida medan lillklockan är gjuten 1613 av Måns Bengtsson i Jönköping.

Under predikstolen finns en gravsten av polerad kalksten från 1600-talets mitt över kyrkoherdarna Birgeri och Erici som båda var gifta med Brita Nilsson. I koret framför altaret ligger en gravsten över ättlingar till familjen Gyllenållon på Medhamra från 1600-talet.

KULTURHISTORISK BEDÖMNING

Kyrkans och kyrkomiljöns dominerande läge i det öppna odlingslandskapet utgör ett riktmärke i landskapet.

Kyrkogården

Kyrkogårdsmuren och södra grinden bildar en helhet med den medeltida kyrkan. Flera ålderdomliga gravvårdar från 1600-talet bl a de för Östergötland karaktäristiska kölbågestenarna.

Kyrkobyggnaden

Hagebyhöga kyrka är en helgjuten romansk kyrka med torn, långhus, kor med absid och stödmurar med tiondebod som tillhör en av de äldsta daterade stenkyrkorna i stiftet. Kyrkan har ett mycket stort byggnadshistoriskt värde och utgör en källa till kunskap om medeltida byggnadsteknik. Tornkapellet har få motsvarigheter i stiftet.

Kyrkorummet har bevarat sin senmedeltida prägel med bemålade stjärnvalv.

Kalkstenstaket över stödmurarna samt de medeltida fönsteröppningarna.

Den dekorerade takfotsbrädan från 1120.

Gravhällarna i kyrkorummet visar på äldre tiders gravskick och inflytande från en av socknens sätesgårdar; Medhamra.

Dopfunten från tidig medeltid i kalksten samt den för 1600-talet typiska dopfunten i röd dekorhuggen kalksten.

Predikstolen från 1713 är ett provinsialt arbete utförd med stor hantverksskicklighet.

ÖVRIGT

Befintlig skyddsform

Kyrkan och kyrkogården är skyddade enligt Kulturminneslagen 4 kap.

KÄLLOR

Eriksson Jan Hagebyhöga kyrka, 1990. (JE)

Forskningsprojektet Sockenkyrkorna. Kulturarv och bebyggelsehistoria. RAÄ 2000. Rev. 2003.(FS)

Häradskartan, Aska härad, 1878.

Ridderstad Anton, Historiskt Geografiskt och statistiskt lexikon öfver Östergötland.
Norrköping 1857-77.

Sveriges Bebyggelse. Landsbygden Östergötlands län Del IV. Uddevalla 1947.

Widegren Per David, Försök till en ny beskrifning öfver Östergötland. Linköping 1828.
Östergötlands läns museums topografiska arkiv. (ÖLM)